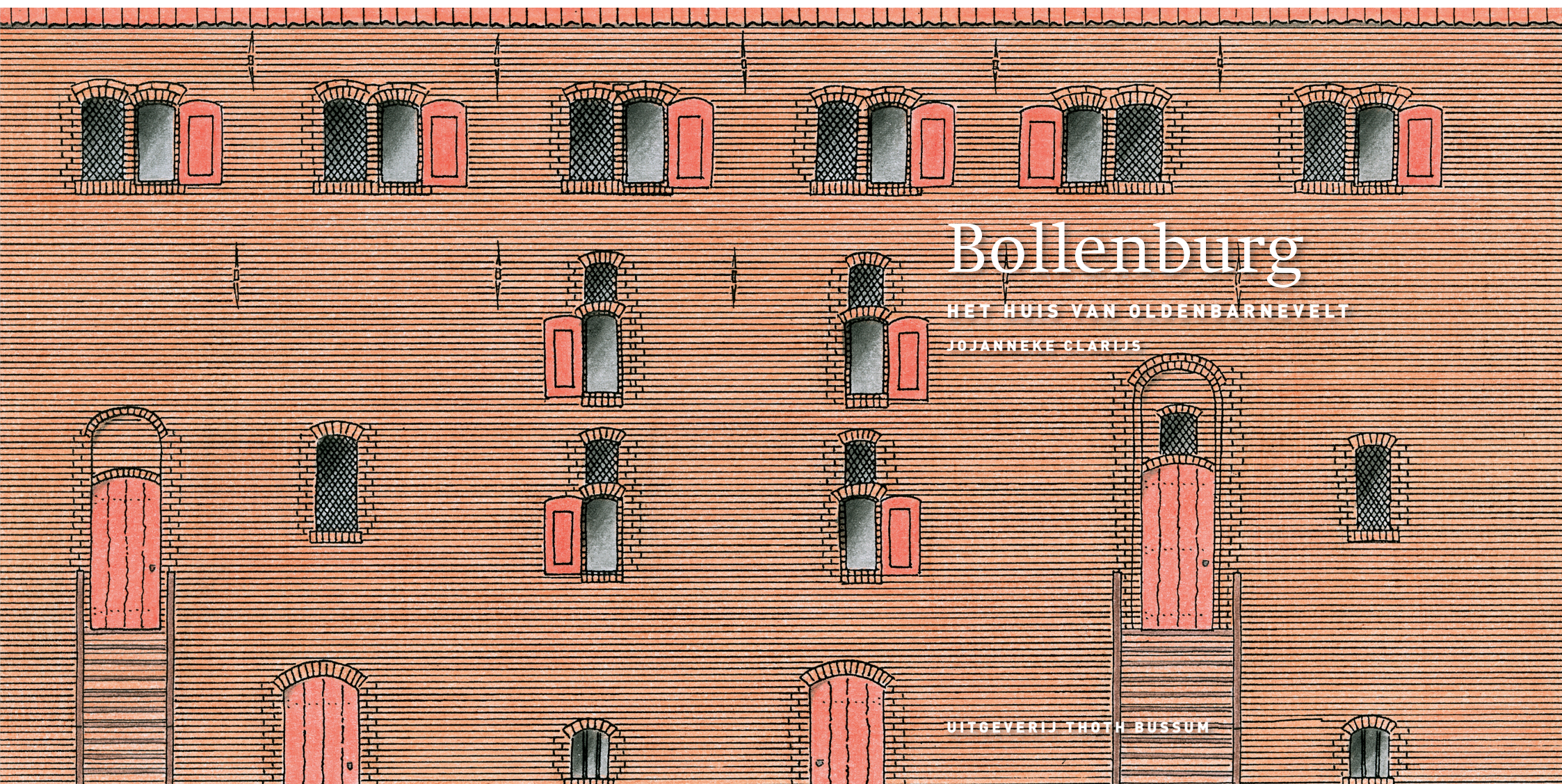

Bollenburg

Bollenburg

HET HUIS VAN OLDENBARNEVELT

JOJANNEKE CLARIJS

UITGEVERIJ THOTH BUSSUM

Inhoud

6	Voorwoord Lucas Bolsius	62	8 Drukkerij Van Wijngen 1909-1986
7	Inleiding	70	9 Woonhuis en kantoorpand 1987-heden
10	1 Van stadsmuur tot muurhuis De locatie aan de Muurhuizen	74	Tot besluit
20	2 De bouw van Bollenburg Omstreeks 1398	76	Bijlage 1 Lijst van eigenaren en bewoners
28	3 Bollenburg als woonhuis De vijftiende en zestiende eeuw	77	Bijlage 2 Reconstructie van Bollenburg rond 1398
32	4 Het lint- en spinhuis 1575-1642	79	Bijlage 3 Boedelinventaris 1882
40	5 Bollenburg weer woonhuis De zeventiende eeuw	84	Bijlage 4 De restauratie van 1987-1991
44	6 Woonhuis, herberg en bedrijfspand 1700-1837	85	Noten
52	7 Woonhuis voor notabelen De negentiende eeuw	92	Begrippenlijst
		93	Geraadpleegde archieven en literatuur

A heel wat jaren fiets ik langs Bollenburg. Johan van Oldenbarnevelt en zijn leeuw groeten mij altijd vriendelijk. En ik denk vaak aan het moment dat hoofd en romp van de oude Johan in Den Haag van elkaar werden gescheiden. Maar hier in Amersfoort liggen zijn jeugdijaren. Zoals eeuwen na hem Piet Mondriaan er – hij woonde om de hoek – heeft leren lopen, lezen en schrijven.

Hoe zou de jonge Johan geleefd hebben. Wat heeft hij gelezen en waar heeft hij zijn ideeën over statenvorming ontwikkeld? Geschiedenis staat niet stil, voortdurend ontdekken we weer iets nieuws en wordt de geschiedenis herschreven. Op mijn vragen komt vast nog eens een antwoord.

En zo geeft dit boek ook weer nieuwe inzichten nadat de auteur nog veel dieper in de historie van het pand is gaan graven. Dat heeft veel verrassende informatie opgeleverd. Deze publicatie laat zien dat ondanks de middeleeuwse uitstraling van het gebouw, er door de eeuwen heen

ingrijpende verbouwingen hebben plaatsgevonden. Het huis is als een vat vol verhalen: over het lint- en spinhuis voor kinderen, religieuze muurschilderingen, ingemetselde schoenen en het verzetsbolwerk in de Tweede Wereldoorlog.

Het pand blijkt veel ouder dan tot nu toe werd aangenomen. Op zichzelf is dit al een publicatie waard. Het verhaal van Bollenburg overstijgt hierdoor dat van het individuele pand. De hoge ouderdom werpt een nieuw licht op het ontstaan van de muurhuizen. Het onderzoek toont het belang van voortdurend (bouw)historisch onderzoek naar onze stad. Het verleden blijkt soms heel anders te zijn geweest dan we dachten.

Ik ben benieuwd of andere historische (muur)huizen ook verrassingen voor ons in petto hebben. Daarom hoop ik ook dat dit onderzoek navolging zal krijgen.

Lucas Bolsius
burgemeester van Amersfoort

En van de fraaiste plekken van de oude binnenstad van Amersfoort is de Muurhuizen. De ring van historische panden ademt nog de sfeer van het verleden. Landelijk gezien vormen deze muurhuizen een bijzonder huistype door hun zeer brede, maar ondiepe volume en de verhoogde woonverdieping. Ze staan precies op de plek van de eerste stads-

muur, waardoor ze een cirkel rond de oude binnenstad vormen. Binnen die ring valt Bollenburg op. Het huis bevindt zich in het zuidelijke deel, aan de kruising met de Weeshuisgang. Het hoekpand is een van de grootste muurhuizen en maakt nog altijd een sterk middeleeuwse indruk.

Bollenburg is onder Amersfoorters befaamd vanwege landsadvocaat Johan van

De zuidzijde van Bollenburg. Aan de gracht staat het beeld van Johan van Oldenbarnevelt.

De twee entrees in de noordgevel aan de zijde van de Muurhuizen.

Oldenbarnevelt (1547-1619). Hij woonde er in zijn jeugdijaren. Een plaquette aan de voorgevel herinnert aan hem. Ondanks deze beroemde bewoner zijn er slechts fragmenten bekend van de geschiedenis van het gebouw. Het zou omstreeks 1490 gebouwd zijn. Tijdens de Tachtigjarige Oorlog was er het stedelijke lint- en spinhuis gevestigd, waar de kinderen uit het nabijgelegen Burgerweeshuis werkten.

In de twintigste eeuw huisde drukkerij Van Wijngen er.

Een samenhangend onderzoek naar de bouw- en bewonersgeschiedenis van Bollenburg is nooit verricht. Een mooie gelegenheid om hierin verandering te brengen was mijn afstudeerscriptie voor de post-hbo-opleiding Bouwhistorie, Restauratie en Monumentenzorg aan de Hogeschool Utrecht. Uit dit onderzoek bleek dat Bollen-

burg ouder is dan gedacht en veel verhalen te vertellen heeft. Nieuwsgierige en enthousiaste reacties uit mijn omgeving hebben mij ertoe aangezet om het onderzoek te publiceren. Hiervoor is het bouwhistorisch onderzoek aangevuld met onder meer onderzoek naar de bewoners.

Centraal in dit verhaal over Bollenburg staan de bewonersgeschiedenis en de bouwhistorie van de bouw tot heden.

Ruimte 0.3 op de bel-etage. Op de achterwand bevindt zich een muurschildering van het Laatste Oordeel uit de tijd van het lint- en spinhuis. Links is een stukje zichtbaar van een dubbele kaarnsis uit de bouwtijd.

Zicht op de noord- en oostgevel vanaf de Muurhuizen.

Er wordt ingegaan op vragen als: Wanneer is Bollenburg gebouwd? Wie heeft Bollenburg laten bouwen? Hoe zag het er toen uit? Wat is er in de eeuwen erna gewijzigd? Wie waren de opeenvolgende bewoners? En hoe gebruikten zij het pand?

Het onderzoek

De bouwhistorie is primair gebaseerd op

waarnemingen ter plaatse. Het gebouw zelf is de belangrijkste bron. In Bollenburg werd dit wel bemoeilijkt door de (historische) stucfwerking van de muren. Omdat het huis bewoond is, is geen destructief onderzoek gedaan (zoals het verwijderen van het stuc).

Daarnaast is informatie ontleend aan oude tekeningen, foto's en bouwtekenin-

gen. Dit archiefonderzoek is verricht in het huisarchief, bij Archief Eemland, de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Museum Flehite en Het Utrechts Archief.

Zeer instructief bleken de verslagen en foto's van oud-eigenaar Simon Hoogeven van zijn restauratie in 1987-'91. En de datering van Bollenburg had niet gekund zonder het recente dendrochronologische onderzoek door Sjoerd van Daalen.

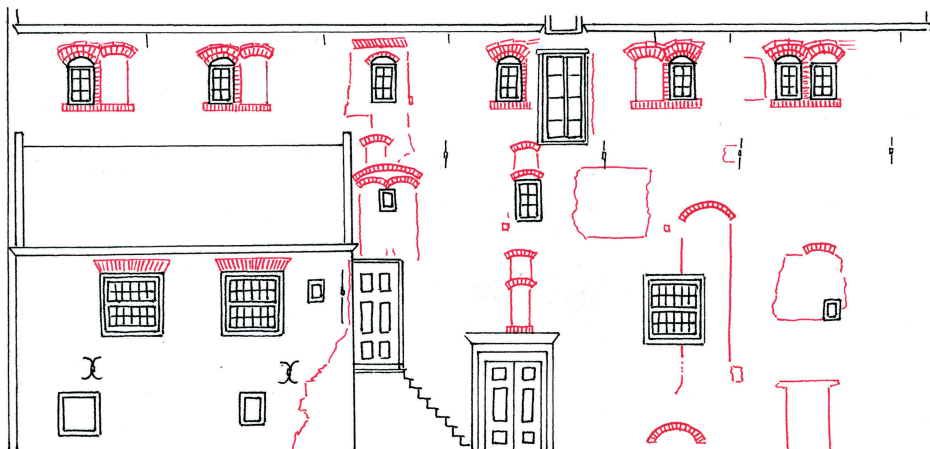
De eigenaren en bewoners van Bollenburg zijn achterhaald via archief- en literatuuronderzoek bij de genoemde instellingen. Met name transport- en notariële aktes, belastinglijsten, geboorte- en overlijdensregisters hebben veel gegevens opgeleverd.

Van grote waarde voor het archiefonderzoek was het werk van het echtpaar Van Hoorn-Koster en van Sandra Siemers-den Dulk. Het echtpaar Van Hoorn had door hun systematische onderzoek in de notariële akten van Archief Eemland de meeste transportakten van Bollenburg gevonden. Siemers geeft in haar publicatie over het Secretarishuisje en Dieventorencomplex een goed beeld van de mogelijke bronnen voor historisch huisonderzoek in Amersfoort. Tevens geeft ze aan welke beperkingen bij deze bronnen horen.

Tot slot zijn vragen over specifieke interieuronderdelen of geschiedkundige onderwerpen voorgelegd aan ter zake deskundigen.

De opzet van het boek

De geschiedenis van Bollenburg begint met de stedenbouwkundige ontstaansgeschiedenis van de locatie. Deze is toegespitst op het deel van de Muurhuizen waar Bollenburg staat.

Schets van de noord- en zuidgevel met in rood de bouwsporen. De rode lijnen markeren de naden tussen verschillend metselwerk.

0 | | | | | 4 M JC '17

WAT DOET EEN BOUWHISTORICUS?

Een bouwhistoricus achterhaalt wanneer een huis gebouwd is, hoe het er toen uitzag en wat er sindsdien aan veranderd is. Tevens laat hij zien wat er van al die verschillende fases nu nog overgebleven is in het gebouw. Dit betreft niet alleen het exterieur, maar ook de bouwkundige constructie, het interieur en de stedenbouwkundige context. De belangrijkste bron is het gebouw zelf. De bouwhistoricus onderzoekt de ruimtelijke structuur en de indeling van het pand. Hij kijkt hoe de verschillende gebouwonderdelen zijn gemaakt: de materialen, technieken, constructies, verbindingen en afwerking. Ook de vormgeving (architectuurstijl) is belangrijk.

Dit wordt aangevuld met archief- en literatuuronderzoek. Bouwtekeningen, oude foto's, (kadastrale) kaarten, prenten, rekeningen, etc. kunnen veel informatie opleveren.

Uit al deze informatie reconstrueert de bouwhistoricus welke gebouwonderdelen het oudst zijn en in welke volgorde de wijzigingen daarna plaatsvonden. Vervolgens worden deze fases zo veel mogelijk gedateerd. De datering is mogelijk doordat bepaalde materialen, technieken, constructies, verbindingen, afwerking in bepaalde periodes zijn toegepast. Ook de vormgeving van bijvoorbeeld ornamenten en het kleurgebruik zijn te dateren doordat ze aan modes onderhevig waren. Onregelmatigheden (bouwsporen) verklappen waar in de loop der tijd iets veranderd is.

In de daaropvolgende hoofdstukken worden de opeenvolgende bouwfasen van Bollenburg gereconstrueerd. Zo ontstaat een chronologisch overzicht van het ontstaan en de ontwikkeling van het gebouw. Steeds worden eerst de bewoners besproken, waarna de wijzigingen aan het pand volgen. Van diverse werkzaamheden kon geen exacte datering vastgesteld worden, waardoor ze niet te koppelen zijn aan specifieke bewoners. Werkzaamheden die binnen één fase gegroepeerd zijn, hoeven niet tegelijkertijd te zijn uitgevoerd. Er kan enige tijd tussen hebben gezeten.

Bij de beschrijving van de bouwhistorie is een gelaagdheid in de tekst aangebracht. De lopende tekst belicht de hoofdzaken. De onderbouwing, verantwoording of aanvullende specifieke informatie is opgeno-

men in noten en bijlagen. Bijzondere aspecten van de geschiedenis van Bollenburg zijn apart uitgelicht.

De naam Bollenburg dateert uit de achttiende eeuw. Voor de leesbaarheid wordt in dit gehele boek de naam Bollenburg gehanteerd, ook als het gaat over de periode vóór de achttiende eeuw. Hierbij is gekozen voor de oudst teruggevonden schrijfwijze uit 1729. Ook de benaming van de Muurhuizen behoeft een korte toelichting. Waar in de tekst Muurhuizen staat, wordt de straat bedoeld; met muurhuizen worden de (woon)huizen aangeduid. Voor een verklaring van de bouwkundige termen is achterin een begrippenlijst opgenomen.

Een bouwhistorisch onderzoek is altijd een reconstruerend onderzoek. Uit de verschillende bronnen moet een bouwhistori-

Voorbeelden zijn naden in het metselwerk of het houtwerk, afwijkende baksteen, scheuren in de stuc laag, gaten van verbindingen, spijker-gaten of restjes van een interieurafwerking. Er zijn echter valkuilen voor de bouwhistoricus. Zo werd vroeger geregeld oud materiaal dat nog goed was, opnieuw gebruikt. Of werd een interieurelement, zoals een schouw of schilder-stuk, verhuisd van het ene naar het andere gebouw. Historische stijlen werden in latere periodes opnieuw modieus en geïmiteerd. Een bouwhistorisch onderzoek wordt door-gaans afgesloten met een waardestelling. Hier-in wordt uiteengezet wat de cultuurhistorische waarden van het gebouw zijn. Ook geeft de bouwhistoricus aan welke afzonderlijke gebouwonderdelen de ontstaansgeschiedenis het beste illustreren.

de geschiedenis afleiden en interpreteren. Hoewel vermoedens goede gronden kunnen hebben, kan niet alles onomstotelijk bewezen worden. Deze nuancering tussen feit en veronderstelling heb ik in de tekst verwoord.

Ondanks het uitgebreide onderzoek heeft Bollenburg niet al zijn geheimen prijsgegeven. Misschien brengt de toekomst daar ooit nog verandering in. Maar wat wel is gebleken, is een kleurrijke en veelzijdige geschiedenis. Een verhaal dat de moeite van het vertellen meer dan waard is. Bollenburg is particulier bewoond en niet toegankelijk voor publiek. Met dit boek wil ik u toch een kijkje achter de monumentale gevels bieden.

Jojanneke Clarijs

Van stadsmuur tot muurhuis

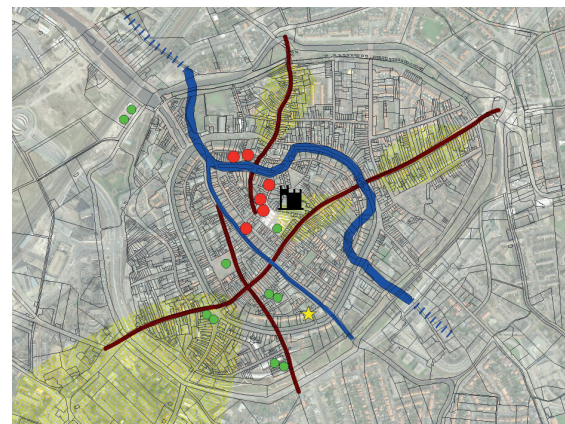
De locatie aan de Muurhuizen

Het verhaal van Bollenburg begint met de bijzondere locatie van het huis. Bollenburg staat namelijk aan de Muurhuizen. Deze straat ligt in een cirkel rond de oudste kern van Amersfoort. De huizen in de buitenbocht van de straat staan op het tracé van de eerste stadsmuur; vandaar de naam en het ringvormige verloop van de straat.¹

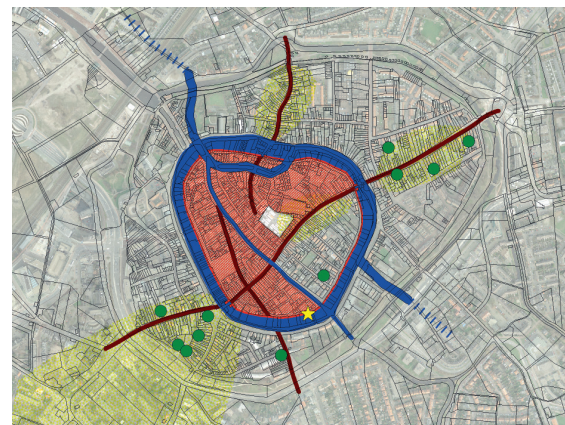
Vroegste geschiedenis

Archeologisch onderzoek in de omgeving van Bollenburg werpt een licht op de vroegste geschiedenis van dit gebied.² De oudste bebouwing die tot nog toe is teruggevonden, betrof twee boerderijen ten westen van Bollenburg, ter hoogte van het huidige Mooierplein. De boerderijen hebben hier van de eerste helft van de elfde eeuw tot circa 1200 gestaan. De gronden eromheen zullen in gebruik zijn geweest bij de boerderijen.

Aan de andere kant, ten noordoosten van Bollenburg, werd rond 1200 de Kortegracht gegraven (en in het verlengde ervan de Langegracht). Hierdoor verbeterde de afwatering van het gebied naar de Eem. De gracht diende vermoedelijk ook ter bescherming van de noordelijker gelegen bisschoppelijke hof en de nederzetting ten westen ervan. De hof was rond 1100 door de bisschop van Utrecht aangelegd ter hoogte van de huidige Sint-Joriskerk. Hier zetelde de meier, de vertegenwoordiger van de bisschop in bestuurlijke en juridische aangelegenheden. Aan de westzijde van de hof verscheen in de loop van de twaalfde eeuw de eerste stedelijke bebouwing.

Amersfoort omstreeks 1200, ingetekend op de kadastrale kaart uit 1811-'32. In blauw zijn de Eem en de Korte- en Langegracht weergegeven; in bruin de hoofdwegen; in zwart de hofstede van de bisschop; in groen de archeologische vindplaatsen van boerderijen uit de elfde en twaalfde eeuw; in rood die van houten huizen. De gele ster duidt de locatie aan waar later Bollenburg zou verrijzen.

Amersfoort in de veertiende eeuw, ingetekend op de kadastrale kaart uit 1811-'32. In rood is de groei van de stedelijke bebouwing aangegeven (het oostelijke deel werd pas vanaf ca. 1375 bebouwd); in groen de archeologische vindplaatsen van agrarische bebouwing. De rode lijn markeert het tracé van de stadsmuur. De gele ster duidt de locatie aan waar later Bollenburg zou verrijzen.

Eerste stadsmuur

Rond deze vroegste stedelijke kern werd kort na het verkrijgen van de stadsrechten in 1259 de eerste stadsmuur aangelegd.³ Deze liep over het perceel van het huidige Bollenburg. Men begon met de bouw van de land- en waterpoorten. Eén van de waterpoorten lag vlak bij Bollenburg over de Kortegracht. Aan de noordzijde hiervan werd later een bouwwerk opgetrokken, hoogstwaarschijnlijk ter verdediging van de waterpoort. Dit bouwwerk is gedeeltelijk nog aanwezig in het huidige huis Tinnenburg (Muurhuizen 25). Mogelijk had het huis Rommelenburg aan de zuidzijde van de gracht een vergelijkbare oorsprong. Rommelenburg was tot de sloop in de achttiende eeuw het buurpand van Bollenburg.

De bouw van de muur tussen de poort

Tinnenburg naast de brug over de Kortegracht. In de voorgevel van het huis zijn de bogen van de weergang van de stadsmuur nog herkenbaar. Aan de andere zijde van de brug stond muurhuis Rommelenburg.

ten duurde van het eind van de dertiende tot het begin van de veertiende eeuw. Deze bouwvolgorde is gebaseerd op de baksteenformaten: die van de poorten zijn groter (32-34 x 16-17 x 7, 5-8 cm) en dus ouder dan die van de muur (26-29 x 13-14 x 6, 5-7 cm). De stadsmuur was boven het maaiveld twee stenen dik (60 cm) en waarschijnlijk 7 m hoog. Dit is af te leiden uit de restanten van de muur in de gevels van Tinnenburg. Aan de stadzijde was de muur voorzien van een weergang op bogen van bijna 2 m diep.

Algemeen wordt aangenomen dat er vanaf het begin een pad heeft gelegen langs de stadsmuur. Het tracé bestaat nog altijd en wordt gevormd door de Muurhuizen, Breestraat en Krankeledenstraat. Aan de buitenzijde van de stadsmuur was een dubbele gracht gegraven, gescheiden door een singel (een smalle strook land).

In de loop der tijd breidde de bebouwing zich uit over het gebied binnen de stadsmuur. Hieronder waren ook stadsboerderijen. De wijk waar nu Bollenburg staat, werd destijds Breul of Breulstraat genoemd. Breul betekent omheind stuk land of natte weide. Mogelijk duidt deze benaming erop dat het gebied als weiland in gebruik was. Overigens komt de naam tot in de negentiende eeuw terug in de transportaktes van Bollenburg.

Bouw van de muurhuizen

Nog voordat het gebied binnen de eerste omwalling was volgebouwd, werd tussen ca. 1380 en 1450 een tweede stadsmuur aangelegd in een ruime cirkel rond de stad. Mogelijk wilde men, behalve meer ruimte voor de groeiende bevolking, ook de boerderijen net buiten de stad binnen de veilig-

heid van de veste brengen. De agrarische sector was voor Amersfoort namelijk van groot economisch belang.⁴

Door de bouw van de tweede stadsmuur verloor de eerste haar strategische betekenis. Delen van de muur werden gesloopt om plaats te maken voor huizen. De panden kwamen in veel gevallen met hun voorgevel op de fundering of het tracé van de ringmuur te staan.⁵ Ze stonden dus feitelijk buiten de eerste stadsmuur. Zo ontstond na verloop van tijd de kenmerkende ring van huizen. De term muurhuizen voor zowel de gebouwen als de straatnaam ontwikkelde zich al snel. Al in een transportakte van Bollenburg uit 1557 werd de locatie aangeduid met 'in den Bruelstraat inde Muerhuysen'.⁶

De muurhuizen waren destijds de grootste huizen van de stad. Voor de bouw van de panden werd, waar nodig, de stadsgracht gedeeltelijk gedempt. Er verzeen hoge dwarshuizen met een brede, ondiepe plattegrond en een steile kap parallel aan de straat. De huizen werden opgetrokken in baksteen. Soms werd de stadsmuur of een deel ervan opgenomen in de voorgevel. Maar vaker werd de stadsmuur afgebroken en werden de bakstenen opnieuw gebruikt bij de bouw van het nieuwe huis.⁷ Dit hergebruik was destijds niet ongewoon. Bakstenen waren duur en moesten van ver worden aangeleverd.

De muurhuizen hadden een kloek uiterlijk in vergelijking met andere stenen huizen in de stad. Met name hun stevige achtergevels roepen vragen op. Deze waren vaak dikker dan de voorgevel en zwaarder uitgevoerd dan de voorgeschreven dikte van twee bakstenen. Bouwkundig gezien was dit niet nodig en zelfs vreemd, omdat

de gevel op de slappe ondergrond van de voormalige gracht stond.

Dit verklaarden twee belangrijke Amersfoortse geschiedschrijvers, A. van Bommel in de achttiende eeuw en W.F.N. van Rootselaar eind negentiende eeuw, door te stellen dat de muurhuizen onderdeel waren van de eerste stadsmuur. Van Bommel schreef: 'de Huizen die tusschen de Muurhuizen en Singelgragt staan tot een muur en als vesten versterkt, [reden] waarom de Huizen die aldaar gevonden worden veel grooter, sterker en dikker van muuren zyn dan elders in de Stad, en waar onder veele tot *Burgten* dienden [...] Denkelyk is het dat tusschen die Burgten, daar geen Huizen gevonden wierden, een steene muur zal geweest zyn, om dus een Ringvest te vormen'.⁸

Volgens Van Rootselaar dienden de huizen die in of aan de stadsmuur gebouwd waren 'tot fortin of versterkingen. [...] Men stelle zich derhalve in dien tijd de stad voor, omringd door een aantal kasteeltjes of kleine fortin, waarvan de buitenmuur gevormd werd door de stadsmuren'.⁹

Ook de benaming met -burg zou op een dergelijke functie wijzen, zo meende hij.

De inzichten veranderden in de twintigste eeuw. De Amersfoortse historicus H. Halbertsma schreef in 1957 dat pas vanaf de tweede helft van de vijftiende eeuw bijgebouwen werden opgetrokken tegen de stadsmuur. En pas vanaf het begin van de zestiende eeuw werden deze vervangen door de 'vorstelijke woonhuizen'.¹⁰ Halbertsma baseerde dit op de zestiende-eeuwse inscripties en gebouwonderdelen als sleutelstukken. Naar zijn mening ontbrak iedere grond aan de 'veronderstelling, dat de muurhuizen eenmaal een on-

derdeel van de stadsverdediging zouden hebben gevormd'.

De historici J.G.N. Renaud en G. van der Mark zagen het net iets anders en stelden in 1959 dat de eerste muurhuizen na 1450 gebouwd werden, op enkele uitzonderingen als Tinnenburg en Rommelenburg na. De muurhuizen zouden namelijk zijn opgericht vanaf het moment dat de tweede stadsmuur voltooid was.¹¹

De theorie van Renaud en Van der Mark heeft sindsdien de algemene opinie over de ontstaansgeschiedenis van de muurhuizen bepaald. Het versterkte uiterlijk en de dikke achtergevels werden verklaard doordat de muurhuizen samen met de eerste stadsmuur als een tweede verdedigingslinie functioneerden: als een veste binnen de veste.¹²

Dit beeld blijkt nu echter niet te kloppen. Recent dendrochronologisch onderzoek (waarbij hout gedateerd wordt op basis van het jaarringenpatroon) toont aan dat Muurhuizen 1 en 3 uit omstreeks 1390 dateren en dat Bollenburg een tiental jaren later werd gerealiseerd.¹³ Dit betekent dat het gangbare beeld van de geschiedenis van de eerste stadsmuur en de muurhuizen moet worden herzien. De sloop van de eerste stadsmuur en de bouw van de muurhuizen begon al veel eerder dan tot nu toe werd aangenomen. De eerste muurhuizen verzeen lang vóórdat de tweede stadsmuur gereed was. Ook het feit dat Tinnenburg al in 1414 in particuliere handen was, komt hierdoor in een ander licht te staan.

Opnieuw werpt zich de vraag op of de muurhuizen dan toch zo zwaar werden uitgevoerd vanwege hun situering in een nog in functie zijnde stadsmuur, zodat zij de nodige weerstand konden bieden aan

Een kijkje in de Muurhuizen met links Bollenburg. Goed zichtbaar zijn de aanbouwen tegen de voorgevels, waardoor de rooilijn verspringt. Rechts, tegenover Bollenburg, staat de joodse synagoge.

de vijand. Dit lijkt niet het geval.¹⁴ Weliswaar was de muur van de tweede stadsmuur nog niet opgetrokken, maar tussen de poorten werd al wel een aarden wal aangelegd met een doornhaag, zo blijkt uit archiefbronnen.¹⁵ Deze hield de vijand op voldoende afstand. De muurhuizen functioneerden dus niet als burchten, zoals Van Bommel en Van Rootselaar zich die voorstelden. Of de muurhuizen samen met de eerste stadsmuur nog enige tijd als een tweede verdedigingslinie moesten kunnen dienen, blijft gissen.

Veranderingen in de loop der tijd

In de eeuwen die volgden kregen veel muurhuizen, net als Bollenburg, een aanbouw of traptoren tegen de voorgevel. Het was de plek waar zich ooit de weergang bevond. Het stadsbestuur was niet gelukkig met deze ontwikkeling. De bouwwerken belemmerden de doorgang in de straat en werden door het bestuur als een 'disscieraet' in het straatbeeld beschouwd. Het leidde in 1652 tot een verbod op aanbouwen, stoepen en luifels.¹⁶ Desondanks werden diverse muurhuizen alsnog uitgebreid

MUURHUIZEN: UNIEK WERELDERFGOED

De Muurhuizen van Amersfoort zijn een uniek stedenbouwkundig monument, niet alleen op Nederlandse schaal, maar wereldwijd. Dat lijkt op het eerste gezicht een boude bewering, maar dat is het niet!

Het vervangen van een eerste stadsmuur (vaak dan nog een aarden wal of palissade) door een tweede of in een latere fase zelfs derde exemplaar dat telkens ruimer om de stad werd gelegd, was zeer gebruikelijk in de middeleeuwen en de Nieuwe Tijd (1500–1800). In vele steden in en buiten Nederland kwam dat voor. Behalve in Holland, waar de uitbreiding vaak leidde tot integratie van de verdedigingsgracht in het stedelijk grachtenstelsel met 'klassieke' grachtenprofielen, leverde de sprong over de stadswal heen elders andere stedenbouwkundige figuren op. Vrijwel overal werd de muur afgebroken of in de nieuwe bebouwing opgenomen, de gracht dichtgegoeid en op het tracé ervan een straat aangelegd. Dat gebeurde gefaseerd of in één keer, sterk door de overheid gestuurd of min of meer vanuit particulier initiatief, maar vrijwel zonder uitzondering leverde het straten op met een traditioneel profiel van twee gesloten, tegenoverliggende huizenrijen aan beide zijden van een lineaire ruimte.

Amersfoort heeft een heel eigen weg bewandeld. Hier is op het grootste deel van het tracé van de eerste stadswal een uitzonderlijk profiel ontstaan van woonhuizen met de

voorgevel op de plek van de stadsmuur, diepe tuinen achter de huizen, aan de achterzijde begrensd door een lommerrijke singel met stenige kademuur. Aan de overzijde ligt de kade met rijbaan en een aangrenzende ring van bebouwing, zoals bij een gewone gracht.

Waarom juist in Amersfoort deze exceptionele stedenbouwkundige figuur is ontstaan, is niet met zekerheid te zeggen, maar bepaalde factoren – die elk op zich niet uniek zijn maar in combinatie mogelijk wel – kunnen voorzichtig worden aangeduid. De omvorming van de oude stadsmuur ging niet in één keer, maar geleidelijk aan, voornamelijk steunend op particulier initiatief. Met een meer planmatige aanpak was de ruimte tussen muur en gracht mogelijk volgebouwd geworden. Dankzij de zeer brede, dubbele gracht bleef er na gedeeltelijke demping voldoende ruimte over voor de aanleg van diepe tuinen én een afsluitende smalle gracht. De locatie trok veel rijke stedelingen aan die zich een dergelijk riant perceel konden veroorloven én door de eeuwen heen in stand konden houden. Het stadsbestuur, ten slotte, heeft zich steeds ingespannen om de gracht te behoeden voor privatisering en toe-eigening, mede vanwege de waterhuishouding in de stad.

Dit alles heeft geleid tot dit unieke stedenbouwkundige ensemble, dat zijn gelijke niet kent.

Marcel van Winsen
Flexus AWC

→ Een stukje Muurhuizen vanuit de lucht gezien. Bollenburg bevindt zich in het midden van de foto, tussen de gracht en de synagoge. Uiterst rechts, onder naast de brug, staat Tinnenburg.

